

Johann Alexander Reiner Észak-Magyarország térképének változatai

PÁSZTI László

DOI: 10.30921/GK.75.2023.3.3

Absztrakt: A tanulmány célja Johann Alexander Reiner 1682-ben készült Észak-Magyarország térképe jelenleg ismert változatainak kartobibliográfiai szempontú áttekintése és pontosítása; ennek részeként a külföldi közgyűjteményekben a közelmúltban felbukkant példányok, valamint a hazai szakirodalomban eddig ismert egyetlen darab tartalmi sajátosságainak összevetése és a kiadási sorrend meghatározása.

Abstract: The objective of the study is to survey and correct from a cartobibliographic point of view all the currently known versions of Johann Alexander Reiner's map of North Hungary in 1682; as part of it to identify the content differences of the copies that have recently detected in foreign public collections together with the only specimen known so far in the domestic literature and determine the order of the map's issues.

Kulcsszavak: Johann Alexander Reiner, Magyarország-térkép, 17. század

Keywords: Johann Alexander Reiner, map of Hungary, 17th century

Az 1664. évi vasvári békét követően kibontakozó kuruc rendi függetlenségi mozgalom nyomán ismét hadszínterré vált az ország északkeleti térsége. A később Thököly Imre (1657–1705) által vezetett seregek 1680-tól váratlan és gyors sikereket értek el, és 1682-ben a Garam folyóig terjedő területen egy önálló, de török vazallus államot, a Felső-magyarországi Fejedelemséget hozták létre.

A fenti események tükrében érthető, hogy a Habsburg kormányzatnak szüksége volt egy, a hadműveletek által érintett térségről a korábbiaknál részletesebb térképre. A térkép készítésének feladatával Johann Alexander

Reiner (?–1684) császári hadmérnököt bízták meg. Reiner életéről és katonai pályájáról kevés ismerttel rendelkezünk; neve 1679-ben bukkant fel először korabeli iratokban, 1684-ben almérnökként Bécsbe helyezték, ahol rövidesen, még abban az évben meg is halt (Glaser 1933)

Jelenleg nem tudjuk, hogy műve készítéséhez milyen térképi és egyéb forrásokat használt, de más korabeli művekkel összevetve térképét, feltételezhető, hogy maga is bejárta a területet, vagy legalábbis annak egy részét. A török megszállás alatt lévő részek ábrázolásához korábbi kiadványokra támaszkodhatott, leginkább

Martin Stier (1630–1669) császári hadmérnöknek először 1664-ben megjelent Magyarország-térképe jöhet számításba. A felvidéki részek kidolgozásában segítségére lehettek Johann Kleinwächter von Wachtenberg hadmérnök kéziratos térképei, akinek ismerjük 1679-es, az alsó bányavárosokat bemutató térképét és Észak-Magyarországot ábrázoló 1681-es kéziratának töredékét (Patay 1988).¹

¹ A két említett térkép: *Delineatio Districtus Qinqve Liberarum Regionarumque Civitatum Montanarum in Regno Hungariae Anno 1679.* Karlsruhe, HfK. Bd. XIII. fol. 2. Gl. 170. (Közl.: Kisari Balla 2000. p. 426.) és *Hvngariae Sverioris novissima descriptio.* 1681. (OSZK Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár, TK 339).



1. ábra. Johann Alexander Reiner Felső-Magyarország térképe (OSZK Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár, TR 2.965)

Kleinwächterről szintén az 1679-es évből származik első életrajzi adatunk, amikor is már császári szolgálatban találjuk. 1681-ben Konstanzba helyezték, majd 1684-ban visszakerült Magyarországra mint győri főmérnök és a magyarországi császári sereg mérnökeinek főparancsnoka; e beosztásában vett részt Buda ostromában. 1685 augusztusában Aeneas Sylvius von Caprara tábornok (1631–1701) mellett irányította Érsekújvár ostromát, 1686 elején azonban meghalt. (Glaser 1933, Happel 1688).

Reiner térképének eddig csak egyetlen, az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Térképtárának gyűjteményében lévő példányát ismertük (Szántai 1996 és Reiner 1.). Ez a szép kivitelezésű mű, amely Matthias Greischer² (1659–1712) metsző keze munkáját dicséri, és rézkarc technikával készült, a könyvtáralapító Széchényi Ferenc (1754–1820) adományából származik.

A térkép bibliográfiai adatai:
ILLUSTRIS: EXCELL. MIS ET REVER. MIS AC ILLUSTRIBUS DOMINIS, DOMINIS, INCLYTIS AUSTRIÆ INFER: STATIBUS, DOMINIS ET PATRONIS SUIS GRATIOS: MIS novissimam, & accuratissimam REGNI HUNGARIÆ Superioris, et max: partis Infer: Austria, et Moravia, cum Confinijs Polonia, Transylvania, Styria, et Silesia Delineationem / humilissimè dedicat Joan. Alexander Reiner S: C: M: Ingenieur ; Matthias Greischer sculpsit. – [1:600 000] milliaria Hungarica, 5 [=76 mm]. – Viennae: [J. A. Reiner], 1682. – 1 térképlap: rézmetszet, kézi színezés; 39×88,7 cm

Pár éve a Morva Tartományi Könyvtár (Moravská Zemská Knihovna) térképgyűjteményének katalógusában megtaláltuk a térképnek egy eltérő címfeliratú példányát, majd nem sokkal később a Szász Állami és Egyetemi Könyvtár (Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden) állományában úgyszintén, sőt – ahogy azt majd a tanulmány



2. ábra. A Reiner-térkép OSZK-ban őrzött példányának kartusa

végén látni fogjuk – még egy további „változatát” is.

Mivel a térképek mindkét gyűjteményben digitalizálva vannak, és online formában elérhetők, így az összehasonlítást gyorsan meg lehetett ejteni. Hamar ki is derült, hogy nem is annyira címvariánsokról van szó, mert a budapesti példányon a szerző a címet egy, az alsó-ausztriai rendeknek szóló ajánlásba foglalta bele, a brnoi és drezdai példányoknak viszont ajánlás nélküli címe van: *REGNI HVNGARIAE Superioris, et maximæ partis Inferioris, Austria, et*

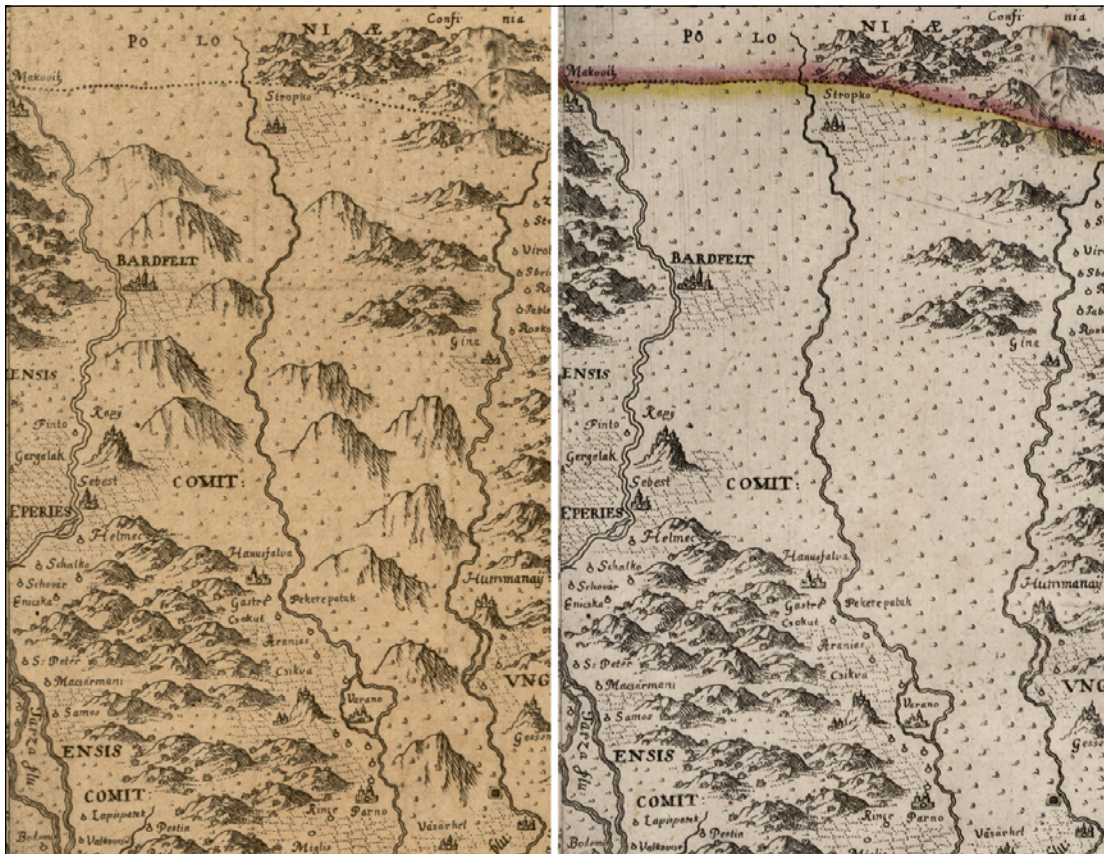
et Moravia, cum confinijs Silesia, Polonia, et Transylvania novissima, et accuratissima Descriptio / Joannis Alexandri Reiner S: C: M: Ingenieur ; Matthias Greischer sculpsit. – Viennae: [s. n.], 1682.³

³ MZK Moll-0003.218, http://aleph.mzk.cz/?func=direct&doc_number=001052306&local_base=MZK03&format=999, 2020. 05. 25. és SLUB/KS, A10892, online elérhetősége: Deutsche Fotothek, <http://www.deutschefotothek.de/documents/obj/90056325>, 2020. 05. 25. A későbbiekben még két példányt találtunk az Osztrák Nemzeti Könyvtár (Österreichische Nationalbibliothek) térképgyűjteményében is: FKB 3869 és AB 9 A 4. <http://data.onb.ac.at/rec/AC03810259>, 2020. 08. 04.



3. ábra. A Reiner-térkép brnoi példányának kartusa (MZK, Moll-0003.218)

² Greischer további, magyarországi városokat ábrázoló metszeteinek listáját közli Szalai 2006. III. k. p. 149.



4. ábra. Az Eperjestől keletre kézzel berajzolt domborzat a brnói példányon, valamint az eredeti állapot az OSZK példányán

A bajor származású Bernhard Paul Moll (1697–1780) diplomata a 16. század második felében megindult kozmográfiai jellegű, tehát a világ teljességét bemutatni kívánó, idővel hagyománnyá formálódott térkép-gyűjtési irányzat egyik kiemelkedő alakja volt. Az általa az 1740–1750-es években létrehozott sokkötetes „atlaszában” nem csak térképeket, hanem metszeteket, látképeket, csataábrázolásokat, épületrajzokat stb. is összegyűjtött. Az így létrejött grandiózus méretű anyagot egy 44 kötetből álló *Atlas Austriacus*ra és egy 24 kötetes *Atlas Germanicus*ra osztotta. Mindez egy kb. 12 000 darabos kolligátumot jelentett. Az *Atlas Austriacus* utolsó négy kötete – mintegy 800 tétellel – alkotja az *Atlas Hungaricus* térkép-gyűjteményét (Papp 2004). Ez a hatalmas anyag számos egyedi, unikális térképművet tartalmaz, mely a magyar térképtörténeti kutatásokhoz sok újdonsággal szolgál. A Morva Tartományi Könyvtár a gyűjteményét digitalizálta, online is megtekinthetővé tette, ami a gyűjtemény

megismerését és a benne történő kutatást jelentősen megkönnyíti.⁴

Elsőként a Reiner-térkép morva példányára rábukkanva és összevetve az OSZK-példánnyal, megállapítható volt, hogy a brnói a korábbi változat. A budapesti példányon jól látható, hogy a címkeretben lévő ajánlási felirat külön lemezzel lett nyomtatva, és alaposabban megfigyelve észrevehető a korábbi címhez tartozó szöveg maradványai is (vastagon szedve): Joannis ...; S: C: M: ...; 16 Viennæ. 82. Egyúttal az is megfigyelhető, hogy a kartus jobb oldalán lévő sellőalak bal könyöke is hiányos. Ez lehetett volna a korban elég gyakori eljárás, az elkalapálás tipikus példája, mikor is a lemez korábbi tartalmát igyekeztek kalapálással eltüntetni, hogy a helyére új tartalmat tudjanak metszeni.

De itt egy durvább megoldáshoz folyamodtak, és azzal a nem túl gyakori eljárással találkozhatunk, hogy a címfelirat elemeit a címkeret belső oldala mentén egyszerűen kivágták a

lemezről. Az új – ajánlással egybekötött – címet pedig utólag, egy kisebb méretű lemezzel nyomtatták ezen példány papírlapjára. Ennek a kisebb lemeznek a körvonalai is láthatóak a címként is szolgáló ajánlási felirat felett és a bal oldalán, ami egyébként magyarázatot is ad a szövegnek a kerethez képest tapasztalható nagy fokú ferdeségére is. Az évszám alapján úgy véljük, hogy mindez még a kiadás évében történt.

Az időrend meghatározását kezdetben megnehezítette, hogy amíg a budapesti példányon a Szekcső és a Laborc folyók közti terület (Bártfától és Eperjestől keletre eső keskeny sáv) szinte teljesen üres, a brnói példányon számos hegyrajzi elemet figyelhetünk meg. A tartalombővítés ugyanis éppen fordított sorrendet feltételezne! A nyomtatott anyagának felbontása azonban igen részletes nagyítást tesz lehetővé, így hamar tisztázódott a készítési sorrend. Egyrészt a finom nyomólemezsérülések, karcok vizsgálata, a hegyvidéknek a térkép egyéb domborzatához képest szögesen eltérő ábrázolásmódja, végül

⁴ Geografické hledání v Souborném katalogu ČR, <http://mapranksearch.mzk.cz/>, 2020. 05. 25.

a hegyek vonalának eltérő színárnyalata azt támasztotta alá, hogy itt egy utólagos, kézzel megrajzolt tartalombővítésről van szó, nem pedig egy későbbi nyomólemez-javításról, melynek során a tartalmat eltávolították volna a lemezről. A drezdai első példány későbbi vizsgálata megerősítette a fenti feltevést.

A drezdai második példány és a rajta található 1683-as évszám szintén izgalmasnak ígérkezett, de a térkép-tár vezetője, Georg Zimmermann úr felhívta a figyelmemet, hogy drezdai nyomtatási feliratát kézzel írták, és utólag lett a keretbe beragasztva: *SERENISSIMO PRINCIPI AC D.O. D.O IOANNI GEORGIO III. DUCI SAXONIAE &C. &C. & ELECTORI, DOMINO, DOMINO SUO GRATIOSISSIMO hanc novissimam et accuratissimam REGNI HUNGARIÆ Delineationem devotissime dedicat Joan Alexander Reiner. S.C.M. Ingenieur Viennæ. 1683.*⁵

Valóban, az új ajánlási felirat utólagosan ráragasztott lapjának szélei jól látszanak, így biztosan állítható, hogy a kéziratos címfelirattól eltekintve, valójában a drezdai is még egy, az első kiadásból származó térképnyomat. Ez a gazdag színezett példány

12 szelvényre vágva és kartonra kasírozva maradt fenn. A szerző III. János György szász választófejedelemnek (1647–1691) ajánlotta. A kortársak által „Szász Mars”-nak is nevezett uralgó 1683-ban személyesen vezette a török ostrom alatt álló Bécs felmentésére a 10 000 főnyi haderejét; a város feletti Kahlenberg magaslatról megindított csatában pedig a keresztény sereg bal szárnyát irányította.

Végezetül egy gondolat erejéig vissza kell térnünk a térkép készítőjének, Johann Alexander Reinernek a munkásságára. Ugyanis a térképtörténeti szakirodalom ismerni véli egy 1683-as, 12 lapos Magyarország-térképét is, amelyet ugyancsak Matthias Greischer metszett volna (Scott 2004). A fentiek alapján azonban úgy véljük, hogy ez a szakirodalmi utalás valójában a drezdai átalakított térképre vonatkozhat. Azonban az sem kizárható, hogy további ajánlásváltozatok is létezhetnek.

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy a térképnek jelenleg két állapotát és egy egyedi, a szász választófejedelem számára módosított, kéziratos ajánlási feliratos példányát ismerjük. Az utóbbit azonban nem tekinthetjük a térkép új, későbbi kiadású állapotának, illetve ezen új állapot nyomtatának. Mindezek alapján a szakirodalom számára tehát az alábbi katalóguskódok használatát javasoljuk:

Atlas Hungaricus, Reiner 1[a]

REGNI HVNGARIAE Superioris, et maximae partis Inferioris [...] 1682.

Atlas Hungaricus, Reiner 1[b]

ILLUSTRIS: EXCELL:MIS [...] novissimam, accuratissimam REGNI HUNGARIÆ [...] 1682.

Irodalom

Glaser Lajos 1933. A karlsruhei gyűjtemények magyar vonatkozású térképanyaga. *M. Kir. Allami Térképészet*, Budapest. p. 131., p. 128.

Happel, Eberhardt Werner 1688. Thesaurus Exoticorum, oder eine mit ausländischer Raritäten und Geschichten wohlverhener Schatz-Kammer Fürstellend die Asiatische, Africanische und Americanische Nationes. Der Perser, Indianer, Sinesen ... Darauff folget eine Unständliche Beschreibung von Türckey ... Wie auch ihres Propheten Mahomets Lebens-Beschreibung, und sein Verfluchtes Gesetz-Buch oder Alkoran. Alsdann eine kurtzbündige Beschreibung von Ungarn... *Thomas Wiering, Hamburg*. pp. 69–70.

Kisari Balla György 2000. Karlsruhei térképek a török háborúk korából. *Kisari Balla György Budapest*. p. 426.

Papp Júlia 2004. Bernhard Paul Moll XVIII. századi magyarországi térkép- és látépkatalógusa. *Geodézia és Kartográfia*, 56. évf. 11. sz. pp. 44–46.

Patay Pálné 1988. Felső-Magyarország térképei az 1680-as évekből. *Geodézia és Kartográfia*, 50. évf., 3. sz. pp. 196–201.

Scott, Valerie (ed.) 2004. Tooley's dictionary of mapmakers. Vol. 3., p. 29. *Map Collector Publications – Arkway, Tring*.

Szalai Béla 2006. Magyar várak, városok, falvak metszeteken 1515–1800. III. kötet. *Múzeum Antikvárium*, Budapest.

Szántai Lajos 1996. Atlas Hungaricus. Magyarország nyomtatott térképei 1528–1850. *Akadémiai Kiadó, Budapest*, p. 505.

Adatbázisok

Deutsche Fotothek,

<http://www.deutschefotothek.de/>

Geografické hledání v Souborném katalogu ČR, <http://mapranksearch.mzk.cz/>

Moravská Zemská Knihovna,

<https://www.mzk.cz/>

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden,

<https://www.slub-dresden.de/>



Dr. Pászti László
főszerkesztő,
hadtörténész

HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
spessartin.hun@gmail.com



5. ábra. A Reiner-térkép drezdai második példányának kartusa (SLUB/KS, Hist. Hung. 318)